

ویژگیهای موسیقایی اصوات همگونه در شعر خواجه

□ دکتر حسین وثوقی

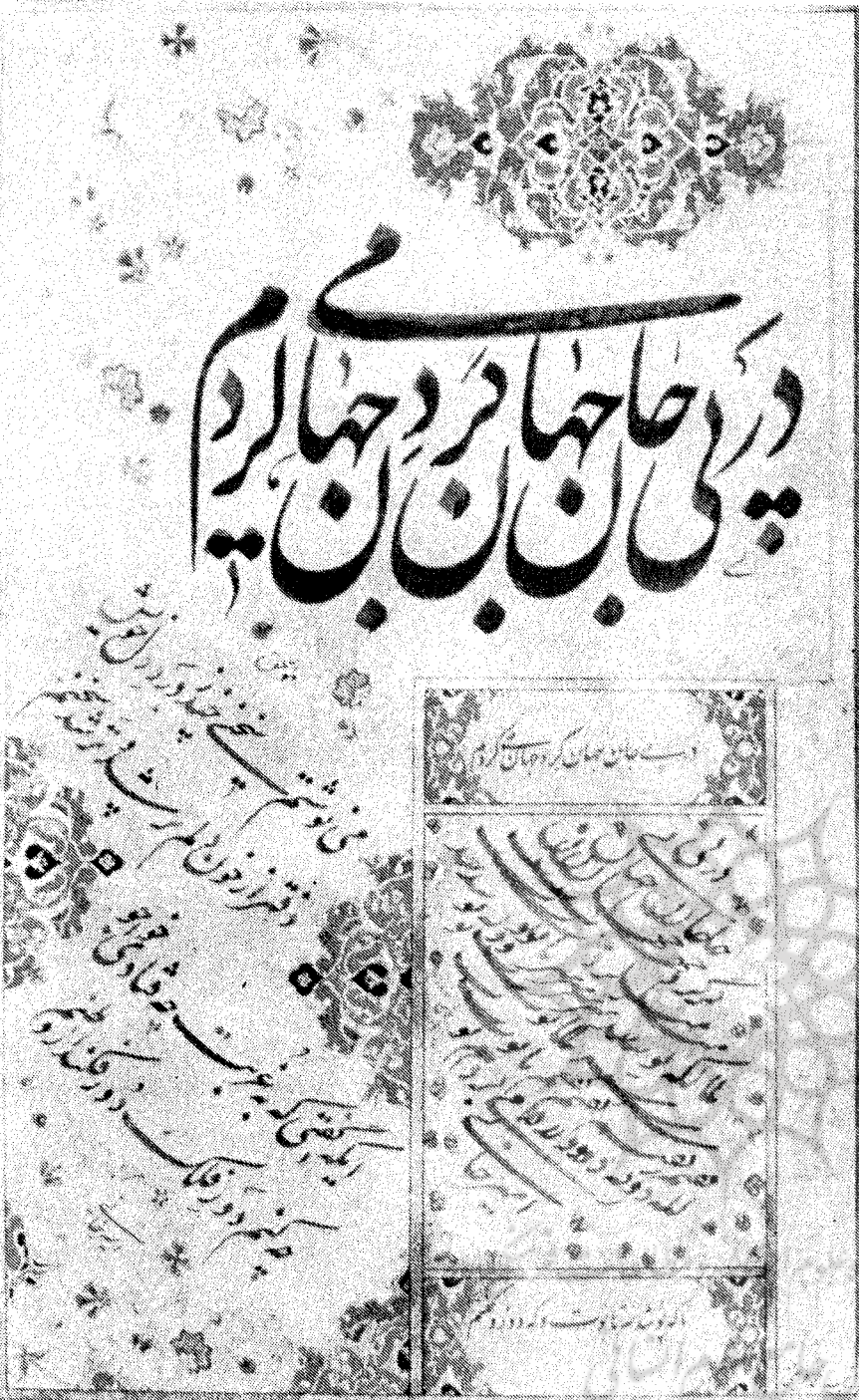
همگونگی صوتی^۱ یا تجانس آوایی عبارت است از کاربرد مکرر یک لفظ بخصوص، در واژه‌های متوالی یا نزدیک به هم در یک بیت، که گرچه فاقد خاصیت معنایی است، اما چنان به زیبایی صوتی و جنبه موسیقایی شعر می‌افزاید که بیان شاعر را دلنشین، آهنگ شعر او را گوش‌نواز، و سجع واژه‌ها را شیوا می‌سازد و بالمآل معنای شعر را تقویت کرده، آن را رساتر در خواننده نفوذ می‌دهد و تحسین او را برمی‌انگیزد. تجانس آوایی در واقع خواننده را، هم مفتون کلام و هم مجذوب پیام شعر می‌نماید.

همان‌گونه که نویسندگان و حتی سخنوران از واژه‌های به اصطلاح مترادف برای فصاحت کلام و پروراندن معنا استفاده ادیبانه و مدبرانه می‌نمایند، شعرا نیز از اصوات متجانس و **مجموعه‌های همگونگی** که می‌توان آنها را **اصوات متشابه** یا مترادف نیز نامید، استفاده هنرمندانه و هوشمندانه به عمل می‌آورند، تا جنبه صوری کلام خود را آذین بکشند، و با بیانی موزون، موسیقی شعر خود را گوش‌نواز سازند و از این طریق معنا و پیام سرودهای خویش را تقویت کرده و اثر آن را در خواننده مضاعف گردانند و موفقیت خود را در امر پیام‌رسانی تأمین نمایند.

مکانیسم همگونگی آوایی - به گونه‌ای که در فرهنگهای لغت تعریف شده - ساده و سطحی نیست، بلکه از پیچیدگی خاصی برخوردار است. بخصوص کاربرد آن در اشعار **خواجوی گرمانی** چنان فراوان و چندگانه است، که بحث آن را بیش از پیش مستغنا به حساب اهمیت می‌سازد.^۲

□ شکل صوری همگونه:

معمولا همگونگی رابطه آهنگینی است که در اثر تکرار یک لفظ در بیت حاصل می‌شود. آن لفظ تکرار شونده را از این پس «**عنصر همگونه**» می‌نامیم و از مجموعه عناصر همگونه که در یک بیت شعر تکرار شوند به عنوان «**مجموعه همگونگی**» نام می‌بریم، و از رابطه آهنگین یا

نظام کلی بین آنها که در یک بیت شعر برقرار می‌شود به عنوان «**همگونگی**» یاد می‌کنیم. عنصر همگونه از دو صوت متشکل می‌شود و از شکل ویزهای برخوردار است که عبارت است از یک صوت صامت (هممخوان Consonant): (C) که هسته اصلی عنصر همگونه است، و یک صوت مصوت (واکه (vowel): (V) که عضو حاشیهای عنصر همگونه می‌باشد. مصوت یا عنصر حاشیهای، ممکن است پیش از صوت صامت - یعنی هسته - قرار گیرد، یا اینکه به دنبال آن واقع شود، ولی نمی‌تواند بطور همزمان در هر دو طرف هسته ظاهر شود، این بدین معناست که در یک عنصر همگونه نمی‌تواند بیش از یک مصوت یا صوت حاشیهای در آید.^۳ با توجه به مراتب بالا، ساخت کلی عنصر همگونه را به صورت (VCV) معرفی می‌نماییم. این ساخت در موقع کاربرد به صورت این دو طرح عملی و واقعی مورد استفاده قرار می‌گیرد:
CV-VC- 1-2

در فرمول کلی بالا عنصر اصلی یا صامت را که از نظر تمایز صوتی و برقراری کیفیت موزون و خوش‌الحانی شعر،

نقش اصلی را به عهده دارد و محور رابطه تکرار همگونگی است، «**عضو ثابت**» و لازم عنصر همگونه می‌شناسیم که لازم است حداقل سه‌بار در یک مصراع تکرار شود و ممکن است تا بیش از ده‌بار در یک بیت آورده شود. به همین دلیل بیرون پرانتز نوشته شده است. اما عضو دیگر عنصر همگونه که تنها یک مصوت می‌باشد، ممکن است در موارد تکرار همگونه تغییر کند، و مثلاً به انواع دیگر مصوت (از a به e یا o غیره) تبدیل شود، یا اینکه مکان آن که در پیش از صامت بوده به بعد از آن و یا بالعکس تغییر کند. به همین دو دلیل مصوت را عضو حاشیهای یا متغیر می‌نامیم و آن را داخل پرانتزها قرار دادیم. اکنون برای نمونه به عنصر همگونه CVVC در این شعر **خواجو** توجه نمایید که در اثر تکرار یک ابطه یا مجموعه همگونگی را بوجود آورده است:

«به هر دردی که در مانم همان دردم دوا
باشد
که هم درمان من در دست و هم در دست
درمانم»
طرح مجموعه همگونگی که از تکرار ۱۳ بار همگونه da

حاصل می‌شود بصورت زیر می‌باشد:

da - di - da - da - da - da - ad
1 2 3 4 5 6 7

da - da - da - da - da - da
8 9 10 11 12 13

به طوری که از آرایش همگونه‌ها در مجموعه همگونی بالا مشاهده می‌شود، همگونه‌ها هفت‌بار در مصراع اول و شش‌بار در مصراع دوم و جمعا سیزده‌بار در سراسر بیت تکرار شده است و صوت حاشیهای با تغییر در دو گونه آن یعنی گونه شماره ۲ و گونه شماره ۷ ملاحظه می‌شود. لذا چون تعداد ۱۱ گونه تکرار به صورت da هستند، همگونه اصلی یا پایه ما همان da در نظر گرفته می‌شود. دو گونه di- ad را گونه‌های تغییر یافته می‌شناسیم.

همگونه دیگری هم در بیت یادشده وجود دارد که دارای لفظ ar و طرح VC می‌باشد. این همگونه چهاربار در مصراع اول و چهار بار در مصراع دوم و جمعا ۸ بار در بیت مورد نظر تکرار شده است و مصوت آن چه از نظر نوع و چه از نظر مکانی که در عنصر همگونه اشغال می‌کند، ثابت و بدون تغییر مانده است. طرح توزیع و تکرار این عنصر همگونه را در زیر نشان می‌دهیم:

ar - ar - ar - ar - ar
1 2 3 4 5 6 7 8

همگونی کامل و همگونی ناقص:

همگونی کامل موقعی برقرار می‌شود که عنصر همگونه بدون هیچ نوع تغییری در عضو حاشیهای خود در تمام موارد تکراری ثابت، هم‌شکل و هم‌لفظ باقی بماند، مانند تکرار همگونه ar در بیت بالا که بدون هیچ گونه تغییری در عضو حاشیهای خود به تعداد هشت‌بار تکرار شده و یک مجموعه همگونی کامل را بوجود آورده است. درحالی که همگونی ناقص موقعی رخ می‌دهد که عضو حاشیهای همگونه یا از نظر نوع مصوت و یا از لحاظ مکان رخداد، تغییراتی را متحمل شود و در یک یا چند مورد از گونه‌های تکراری خود یک یا دو نوع تغییر یافته را پذیرفته باشد. همانند همگونه da - CV در بیت بالا که گونه‌های ۲ و ۷ آن تغییراتی را متحمل شده و مجموعه همگونی ناقصی را بوجود آورده‌اند.

عضو مشترک بین مجموعه‌های همگونه:

هرگاه در یک مصراع یا یک بیت، دو یا بیشتر از دو مجموعه همگونی بکار رفته باشد، به همان تعداد هم عنصر همگونه در شعر خواهیم داشت. در یک چنین شرایطی در حد زیاد امکان دارد که عضو حاشیهای هر دو همگونه از یک مصوت متشکل شده باشد که برای هر دوی آنها بطور مشترک بکار برده می‌شود. به دیگر سخن، این امکان وجود دارد که یک مصوت خاص، هم عضو حاشیهای عنصر همگونه شماره (۱) باشد و هم عضو حاشیهای عنصر همگونه شماره (۲). به این نحو که هر بار عنصر همگونه (۱) را برای بررسی در نظر بگیریم مصوت مورد نظر را به عنوان عضو حاشیهای آن به حساب می‌آوریم و هرگاه عنصر همگونه (۲) را مورد توجه قرار دهیم، باز هم از همان مصوت به عنوان عضو حاشیهای

مورد آن در مصراع اول و دو مورد دیگر را در مصراع دوم می‌یابیم.

بهره‌برداری از عنصر حاشیهای به ما امکان می‌دهد که تمامی صوتهای هسته (صامت‌های) مکرر در یک بیت را در مجموعه ارتباطی همگونی شرکت دهیم و به حساب آوریم. در ثانی، سجع و قافیه که همانگی و توازن بین اعضاء ثابت را برقرار می‌کند، به وسیله همراه بودن مصوتها با آنها امکان‌پذیر خواهد بود. ثالثا تمام آواها و بخشهای صوتی را که در واحدهای صوتی کوچک و بزرگ (مثل کلمه، هجا و بخشی از هجا) رخ می‌دهند، به یک کلیت یک‌پارچه، هم‌طراز و نظام‌مند می‌آورد و کار توصیف هم‌آرایی را ساده می‌کند و شناخت طرحهای همگونی را تسهیل می‌بخشد.

توزیع همگونه‌ها در بیت:

عنصر همگونه ممکن است در برخی ابیات به‌طور مرتب در آغاز چند کلمه متوالی یا نزدیک به هم واقع شود، و یا اینکه در پایان چند کلمه متوالی یا نزدیک به هم رخ دهد، اما همیشه توزیع همگونه‌ها با چنین نظامی در واژه‌های بیت ظاهر نمی‌شوند، و در بیشتر موارد، همگونه‌ها از توزیع متناظر در واژه‌های یکسان و مشابه برخوردار نیستند. ممکن است به‌طور نامرتب برخی از آنها در آغاز واژه و بعضی در میان واژه و پارهای بطور مجزا یا در وسط کلمه‌ها قرار گیرند، و هیچ نظم و ترتیبی یا مشابهتی در توزیع و مکان آنها موجود نباشد، بلکه در فواصل مختلف و مکانهای متفاوتی در بیت ظاهر شوند. گاهی ممکن است تمام اقلام تکراری یک مجموعه همگونی فقط در مصراع اول بیت آورده شود، و یا ممکن است تمام اقلام تکراری آن مجموعه همگونی، تنها در مصراع دوم بیت رخ دهند و یا اینکه شماری در مصراع نخست و تعدادی در مصراع دوم پراکنده شوند. اکنون مراتب مورد بحث بالا را در بیت دیگری از ابیات زیبای خواجوی کرمانی ملاحظه می‌کنیم:

«اگر پنهان بود پیدای من آن پیدای پنهانم

اگر نادان بود دانای من آن دانای نادانم»

در این بیت موارد زیر را می‌توان بازشناخت.
الف. همگونه CV=PE در آغاز چهار واژه متوالی و بهم نزدیک ظاهر شده است، که عبارتند از: واژه‌های «پنهان، پیدای، پیدای و پنهان». همین‌طور که صورت شعر مشخص است، تمام همگونه‌های این مجموعه همگونی در مصراع اول رخ نمودند و گونه‌های در مصراع دوم ندارند. گرچه واژه‌های حامل عنصر همگونه، با یکی دو واژه دیگر، از هم فاصله دارند، ولی به‌طور کلی در جایگاههای نزدیک بهم قرار دارند. بین واژه‌های حامل اولین عنصر همگونه - یعنی «پنهان» - و دومین واژه - یعنی «پیدای» - تنها یک واژه کوچک «بود» فاصله است. و بین دومین و سومین واژه - حامل - دو واژه «من» و «آن» حایل شده ولی بین واژه سوم و چهارم هیچ فاصلهای نیست. بالاخره این مجموعه همگونی از چهار بار تکرار همگونه PE بوجود آمده، که چون در موارد تکراری هیچگونه تغییری در صوت حاشیهای آن ایجاد نشده و همگی یکسانند، لذا از نوع همگونی کامل است. طرح آن را در زیر ارائه می‌دهیم:

pe - pe - pe - pe
1 2 3 4

ب: عنصر همگونه دیگری که در این بیت وجود دارد، عنصر VC=an می‌باشد، که ۶ مورد تکرار آن در مصراع اول و ۸ مورد تکرار آن در مصراع دوم اتفاق افتاده

استفاده می‌کنیم. این دوگانگی در کاربرد یک مصوت و مشارکت آن در دو همگونی، بخوبی نقش دوگانه مصوت را در روابط همگونی نشان می‌دهد. برای روشن شدن مطلب از دو مجموعه همگونی و دو عنصر همگونه که در شعر خواجو ملاحظه کردیم مدد می‌گیریم:

همگونه ۱			همگونه ۲		
تعداد	عضو		تعداد	عضو	
	حاشیه	ثابت		حاشیه	ثابت
1	h	a	1	d	a
2	d	a	2	d	a
3	d	a	3	d	a
4	d	a	4	d	a
5	d	a	5	d	a
6	d	a	6	d	a
7	d	a	7	d	a

(h نشانه مشترک بودن مصوت در دو مجموعه همگونی)

چنانکه در ستونهای بالا مشاهده می‌شود، بین دو عضو ثابت از دو همگونه یعنی h-p یک عضو حاشیهای (مصوت) a وجود دارد که هم به عنوان عضو حاشیهای d و هم عمل می‌کند. در برخی موارد نیز از نظر نوع مصوت یا مکان قرار گرفتن نسبت به عضو ثابت d تغییر می‌کند، اما همگونه ar در تمام موارد تکرار ثابت مانده است. در هر کجا که d و ar یک ردیف قرار نداشته باشند، مصوت حاشیهای کاربرد مشترک ندارد که سه

دربارهٔ زبان در جهانگردی

شیوه بررسی و کشف همگونی

تعداد ۴۰ بیت از بین قصاید و غزلیات **خواجوی گرمانی** که از روی قراین به نظر می‌رسد که دربرگیرنده همگونی آوایی هستند، بازشناسی و گزیده شدند تا برای بررسی از کم و کیف آنها مورد استفاده قرار گیرند. لازم به یادآوری است که **خواجوی گرمانی** یکی از برجسته‌ترین شعرایی است که از صنعت آواهای متجانس به حد زیاد و بسیار چشمگیر، بخصوص در غزلیات خود، استفاده کرده است.

خود خواجو در مورد صنایع لفظی خویش در مثنوی **های و همایون** می‌گوید:
**«نی خامام نخلبندی نمود
 به نخل سخن سربلندی نمود»**

بخاطر همین تزیین الفاظ و آرایش کلام، سایر شعرای معاصر و بعد از او لقب **نخلبندی** سخن را برای او شایسته و مسلم دانستند. اکنون پیش از آوردن صورت ابیات نمونه او، لازم می‌دانیم شیوه بررسی دقیق و کشف صحیح مجموعه‌های همگونی، الفاظ همگونه، و تعداد درست و کامل تکرار آنها را در یک بیت شعر را به ترتیب زیر شرح دهیم، تا چنانچه از این پس علاقمندانی مایل به انجام این گونه شیوه‌های سبکی در شعر باشند، به این طریق عمل نمایند.

الف: ابتدا بیت مورد نظر را به حروف آوایی آن‌وانیسی می‌کنیم و هجاهای آن را با خطوطی که در زیرشان می‌کشیم از هم متمایز و تفکیک می‌کنیم و به هر یک از هجاهای به ترتیبی که در بیت قرار گرفته‌اند از چپ به راست شماره‌های می‌دهیم. چون علایم آوایی به حروف آوایی هستند برای هماهنگی با آنها شماره هجاهای باعداد لاتین می‌نویسیم، مانند هجابندی‌ای که در زیر برای این شعر **خواجو** انجام گرفته است.

**«مشرتی داند که در بازار دانش‌پروری
 با شعار شعرمن شعری نیر زد یک شعر»**

مصراع اول:

m	o	s	ta	ri	dā	nād	ke	dar
1	2	3	4	5	6	7		
bā	zā	re	dā	neš	par	va	ri	
8	9	10	11	12	13	14	15	

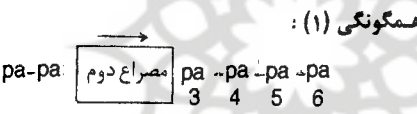
مصراع دوم:

bā	še	re	re	man			
1	2	3	4	5	6	7	
še	ri	na	yar	zed	yek	ša	ir
8	9	10	11	12	13	14	15

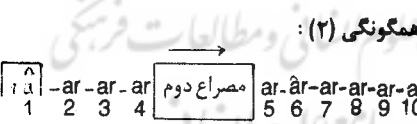
ب: آنگاه جدولی ترسیم می‌کنیم، که به تعداد هجاهای هر مصراع، دارای خانه‌های مثلثی شکل باشد، به نحوی که قاعده مثلثهایی که عددشان مفرد است، به سمت پایین جدول قرار گیرد و در زیر جدول شماره مربوطه هر هجا را در مقابل هر خانه می‌نویسیم، در حالی که خانه‌های مربوط به هجاهای زوج، به صورت مثلثهایی هستند که قاعده آنها به سمت بالای جدول قرار دارد، لذا عدد مشخص هر هجای زوج را در بالای جدول مقابل هر خانه می‌نویسیم. پس از این که برای هر هجا در جدول یک خانه به شماره مربوط مشخص گردید می‌توانیم حروف صامت را از آغاز مصراع اول بدقت از نظر گذرانده و چنانچه یکی از اصوات صامت موجود در هجاهای سه یا بیشتر از سه بار در یکی از مصراعها تکرار شده باشد، تمام موارد تکرار آن را در هر دو مصراع به همراه مصوت حاشیهای آن که یا در پیش یا در دنبال آن قرار دارد، در خانه‌های که دارای همان شماره هجاست یادداشت می‌کنیم. بسه یادآوری است که

براستی حایز محاسن یاد شده است.
**«ما را ز پرده تو دل از پرده شد بسه در
 بردار پردمای زبس پرده پرده در»**
 در این بیت باز هم سه مجموعه همگونی نهفته است، که در زیر به اختصار بررسی می‌کنیم.
همگونی آوایی ۱: این همگونی از ۶ مرتبه تکرار یکسان همگونه **pa** پدید آمده است که دو مورد آن در مصراع اول و چهار مورد دیگر در مصراع دوم تکرار شده‌اند و رویهم مجموعه همگونی کاملی را بدست داده‌اند، و دارای طرحی به شکل زیر می‌باشند:

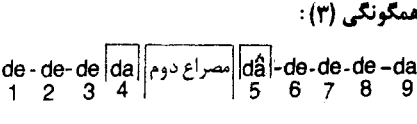

همگونی آوایی ۲: این مجموعه همگونی از تکرار ده بار عنصر همگونه **ar** بوجود آمده است که هشت بار آن از لفظ **ar**، و یک گونه با لفظ **ār** و یک همگونه هم به شکل **ārā** دارد و کلاً مجموعه همگونی ناقصی را فراهم آورده است، با طرحی بصورت زیر:

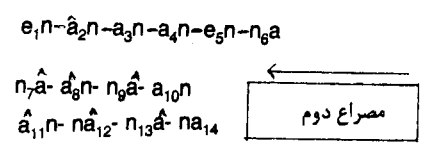
عضو حاشیهای همگونه‌های تکراری شماره ۱ و ۶ تغییر یافته است.

همگونی آوایی ۳: مجموعه همگونی سومی که در این بیت وجود دارد از نه بار تکرار عنصر همگونه **de** حاصل شده است که عضو حاشیهای آن در شش مورد **e** بعد از **d** می‌باشد و در دومورد به **a** تبدیل شده و بصورت **da** در آمده، یک مورد هم به **a** تبدیل شده است. طرح آن رادر زیر نشان می‌دهیم:

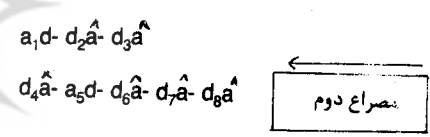

چنانچه از طرح بالا مشهود است، تغییرات مصوت حاشیهای در همگونه‌های مکرر شماره ۴، ۵ و ۹ بوقوع پیوسته است. باتوجه به این مجموعه‌های همگونه، می‌بینیم که شاعر با استفاده از ۲۵ (۱۰+۶+۹) مرتبه روابط مکرر بین آواهای بکار برده شده، توانسته است شعر خود را به حد شگفت‌انگیزی از جنبه موسیقایی غنی و لحن آهنگین دلپذیر برخوردار سازد و این هنری است که **خواجوی گرمانی** با توان زیادی در بسیاری از اشعار خود بکار گرفته و سبک شاعری خود را از نظر طنین موسیقایی رساتر و پر بارتر کرده است.

و بر خلاف همگونه **pe**، بطور مرتب در آغاز و اوه‌های متناظر قرار نگرفته است. عضو حاشیهای این همگونه تغییرات متعددی را چه از نظر نوع مصوت و چه از لحاظ مکان قرار گرفتن متحمل شده است. بدینصورت مصوت حاشیه در ۸ مورد پیش از **n** و در ۶ مورد بعد از آن آمده است و در ۶ مورد **a** می‌باشد در دو مورد **e** و در چهار مورد دیگر **a** است. لذا چون تمام همگونه‌های تکراری عین هم نیستند، رویهم مجموعه همگونی ناقصی را بوجود آورده‌اند. این مجموعه همگونی از تکرار ۱۴ مرتبه عنصر همگونه در واژه‌های مختلف و در مکانهای غیر مشابه تکوین یافته که طرح آن را در زیر نشان می‌دهیم:

ج- سومین عنصر همگونه که در این بیت **خواجو** بازشناخته می‌شود عبارتست از لفظ **CV=dā** که سه بار در مصراع نخست و پنج بار در مصراع دوم تکرار شده است و یک مجموعه همگونی متشکل از ۸ بار تکرار عنصر همگونه را بوجود آورده است. عضو حاشیهای این عنصر همگونه در دو گونه تکراری (گونه اول و گونه پنجم) تبدیل به **ad** می‌شود، لذا مجموعه همگونی حاصل یک مجموعه ناقص است. به گونه‌ای که در طرح زیر دیده می‌شود:

کنون یک بار دیگر بیت مورد بحث از **خواجوی گرمانی** را که از نظر همگونی آوایی بسیار غنی است و حاوی سه مجموعه همگونی و ۲۶ مورد رابطه تکرار اصوات متجانس است، می‌آوریم، تا این بار با شناخت و آگاهی عدیق از صنعت زیبای همگونی، موسیقی خوش آهنگ شعر او را به گوش جان نبوش کنیم:

**«اگر پنهان بود پیدا من آن پیدای پنهانم
 اگر نادان بود دانا من آن دانای نادانم»**

آرایش و فراوانی اقلام همگونه:

اگر اقلام تکرار شده در فاصله‌های نزدیک و برابر قرار بگیرند، وانگهی مصوت حاشیهای در تمام موارد تکرار بدون تغییر باقی بمانند، همگونی، موزونی و انسجام بیشتری بخود می‌گیرند و بر شیوایی و زیبایی بیت به حد زیادی می‌افزایند. اما چنانچه فاصله اقلام تکرار شده، زیاد یا نا برابر باشد، و واحدهای همگونی از اصوات حاشیهای متفاوت برخوردار باشند، در مجموعه، سستی و کاستی حاصل طی گردد به نحوی که برخی از گونه‌های تکراری از نظر ارزش آهنگین،

چندان چشمگیر و متمایز نخواهند بود. هر چند که در ارتباط با مجموعه همگونی اثر خاص خود را (هر چند ناچیز) بر جای می‌گذارند. بنابراین، نحوه ترکیب و آرایش آواهای متجانس نیز خود عاملی است که لحن شعر و موسیقی آن را پرمایتر و شیواتر می‌سازد. از سوی دیگر هر چقدر شمار همگونه‌ها بیشتر، و تعداد تکرار یا فراوانی آنها افزون‌تر باشد، غنای آهنگین شعر و طنین آوایی بیت، دلپذیرتر و گوش‌نوازتر خواهد شد، و هنر سراینده و خاصیت ادبی شعر افزون‌تر خواهد گشت. در این مورد از بیت دیگری از اشعار **خواجوی گرمانی** باری می‌جویم که

در هر هجا، بیش از یک مصوت وجود ندارد. صامت مورد نظر، همراه با مصوت حاشیه آن، رویهمرفته لفظ همگونه یا عنصر همگونه را تشکیل می‌دهند که آن را در اولین خانه مصراع اول و دوم می‌نویسیم. به صورتی که در شکل زیر نشان داده می‌شود.

اکنون ۱۰ بیت از اشعار خواجوی کرمانی را که حاوی مجموعه‌هایی از همگونی هستند و در این تحقیق مورد بررسی قرار داده شده‌اند در زیر می‌آوریم: (بین این ابیات ارتباطی نیست و بترتیبی که از دیوان خواجو استخراج شده‌اند ارائه می‌گردند.)

که درمانی به درد خویش اگر دریند درمانی
- «پرده زرکش جرفی ز سنانت بدرید
زهره زهره زهرا زخندنگ تو بخت
- «چون ننی سرگشته چوگان چوگوی
رو به ترک گوی سرگردان بگوی
- «از چه روهندوی مهبوش شما در تاب شد
گر به مستی دوشم آمد دوش بر دوش شما»

«مردم چشم عقیق افشان لؤلؤبار من
گشته درپاش از لب ذرپوش خاموش شما»
«ای جان جهان جان و جهان برخی جانت
داریم تمنای کناری ز میانت»
«گر مدعی از نوک خندنگ سپر انداخت
من سینه سپر ساختم پیش سنانت»
«از دل تنگم کجا بیرون توانی رفت از آنک
گنج لطفی گنج را در گنج ویران چاره نیست»
«چه درمان خواجوار در درد میری
که درد عاشقی درمان ندارد»

«گویند اگر زاری کنی دیگر نیازد ترا
سلطان چه غم دارد اگر بازاری زاری کند»
«مارا ز پرده تولد از پرده شد به در
بردار پرده‌ای ز پس پرده پردمدر»
«شعله فروزان بفروشد شع
پرده نوازان بنوازند سار»
«بگشا بشکر خنده لب لعل شکر ریز
با پسته شیرین زشکر شور برانگیز»

«ای دل ار صحبت جئاتن طلبی جان در باز
جان چه باشد دو جهان در ره جانان در باز»
«در ره جان جهان جان و جهان باختانند
تو گر از اهل دلی دل چه بود جان در باز»
«چون مرا در دیر جام باده دایم دایر است
در دیارم گر زمن دیار نبود گو مباح»
«گفتم ای خسرو خویان ختا خواجورا
ترکتاز نظرت برده به یغما دل وهوش»
«ای روان از شکر تنگ تو شکر تنگ
گل برآورده زشرم آن رخ گلرنگ رنگ»
«اگر پنهان بود پیدا من آن پیکای پنهانم
وگر نادان بود دانا من آن دانای نادانم»
«بهر دردی که درمانم همان دردم دوا باشد
که هم درمان من دردست وهم دردست درمانم»
«منم هم چشم وهم طوفان که طوفانست در چشم
منم هم جان وهم جانان که جانانست در جانم»
«هرصبحدم آن ترک پریخ ز شبستان
چون چشمه خورشید درخشان بدراید»
«بر خیز و برافروز دل از جام دلفروز
کز عشق لببت جان به لب آورد پیاله»
«اگرم زار کنی می‌کش و بیزار مشو
زاری‌ام بین و از این بیش میازار مرا»
بیدلی گردل ز دلبر برنگیرد گو مگیر
عاشقی را گر ملامت در نگیرد گو مگیر»

		2	4	6	8	10	12	14
مصراع اول	همگونه ۱	ri	ri			re		ri
	همگونه ۲	se	se				es	
	همگونه ۳	da	da	ad	da		da	
		1	3	5	7	9	11	13

		2	4	6	8	10	12	14
مصراع دوم	همگونه ۱	ri	re	re		ri	ar	ir
	همگونه ۲	se	se	se	se			sa
	همگونه ۳	da					ad	
	همگونه ۴	ea	ea	e?	e?			?
		1	3	5	7	9	11	13

چنانچه صامت دیگری در بیت از شرایط همگونه شدن (حداقل سه بار تکرار در یک مصراع) برخوردار باشد، آن را به عنوان دومین عنصر همگونه خود تعیین کرده و یک ردیف دیگر خانه مثلثی برای همگونه‌های تکراری آن به جدول می‌افزاییم و اگر صامت یا صامتهای دیگری حایز چنین شرایطی یافتیم، برای هر کدام یک ردیف خانه مثلثی به جدول اضافه می‌کنیم و همگونه‌های تکراری آنها را در خانه‌های مربوطه یادداشت می‌نمائیم.
ج: بالاخره از روی جدول بالا می‌توانیم طرح هر مجموعه همگونی را بدست آورده، و نوع همگونی آن (ناقص یا کامل)، و تعداد دفعات تکرار هر همگونه و توزیع آن را در مصراع و بیت از روی طرح بدست آمده، توصیف نماییم. بازهم یادآور می‌شویم که تنها لفظهایی می‌توانند تشکیل یک مجموعه همگونی دهند که حداقل سه بار از موارد تکرار آنها در یک بیت مجتمع شده باشد. اکنون طرح‌های چهار مجموعه همگونی را که در جدول بالا یاد داشت نمودیم، در زیر ارائه می‌دهیم و متذکر می‌شویم اعدادی که در زیر هر همگونه نوشته شده برای نشان دادن تعداد تکرار آن می‌باشد و این بار هیچ ربطی به شماره هجاها که در بخش الف و ب بالا ذکر شد، ندارند.

- «نامدار نامجوی نامور
کامکار کامران کامیاب»
- «وجه بامت منال قیصر و خان
خرج شامت خراج خلیج و حاج»
- «گر اهل مقامتد بگو برچه مقیمنت
ور زانک مقیمنتد بگو در چه مقامتد»
- «همجو دونان به دو نان صاحب بی‌سیمانند
وجه یک نان نه و ایشان به سنان نان طلبند»
- «سر سرفرازان سرکش بگرد
دل پردلان دلاور بلرزد»
- «مار بیمار است وحی ناطقش داند حکیم
پخته خورش می‌نهند و خامه‌اش خواند دبیر»
- «هر چه از جمع ایادی تو در عقد آوردند
هفت کشور باشد از معشار آن عشر عشیر»
- «مشرتی داند که در بازار دانش پروری
با شمار شعر من شعری نیرزد یک شعیر»
- «بر قوانین فلک طبع قضا حکمت مطاع
بر تقادیر زمان رای قدر قدرت قدیر»
- «دو گل بر آن دوخ دلفروز افتاده
بسان عارض سیمین بران گل رخسار»
- «شعرم به مدحت تو به شعری رسید از آنک
شعری سزد که باشدش از شعر من شعار»
- «ناگه نگار لاله رخم در رسید و گفت
کای شرمسار نطق تو بر شاخسار سار»
- «دو ناظر مناظر که انظر الینا
دولب در تبسم که منا تمتع»
- «منظور عین ناظر و ناظر همه نظیر
صورت همه معانی و معنی همه بیان»
- «قضا را بود بدره بدر هر شب
بدورت زدویان اعلا وظیفه»
- «رای تو را زواج شرف در علو قدیر
با ناظران منظر علوی مناظره»
- «برو با درد دل در ساز و از درمان طمع بگسل

● پی‌نوین:

- ۱- همگونی آوایی، مورد خاص و محدودی است از صنعت اِصنات که شمرای فارسی‌زبان آن را «لزوم مالا لزم» یا التزام نامیدند. برای اطلاع بیشتر رجوع کنید به کتاب مرحوم جلال‌الدین همایی صفحه ۱۰۶ و همچنین صفحه ۱۱۲ تحت عنوان التزام حروف در غیر سجع و قافیه.
- ۲- ابوطالب خان در خلاصه الافکار نوشته است چون خواجو در تزیین الفاظ و ترکیب عبارات جهد بلیغ داشته افاضل عصر او را ملقب به نخلیند شعرا ساختند و مسلماً میان شعرا در تزیین الفاظ کم کسی چون وی بوده است. (به نقل از مقدمه دیوان خواجو از احمدسهیلی خوانساری)
- ۳- ممکن است این مصوت در شرایط نادری از عنصر همگونه حذف شود و آن موقعی است که عنصر همگونه در یکی از موارد تکرار خود بطور اتفاقی عضو دوم خوشه پایانی هجای فارسی باشد. یعنی صامتی که نه در پیش و نه در دنبال آن مصوتی قرار نداشته باشد مثل صامت (ر) در واژه «ابر یا کبر».

- (مجموعه همگونی ناقص با ۷ تکرار)
 $r_1i - r_2e$: طرح همگونی شماره (۱)
 مصراع دوم ← $r_3e - r_4e - r_5a - a_6r - a_7r$
- (مجموعه همگونی ناقص با ۶ تکرار)
 $o_1s - e_2s$: طرح همگونی شماره (۲)
 مصراع دوم ← $s_3e - s_4e - s_5e - s_6a$
- (مجموعه همگونی ناقص با ۵ تکرار)
 $d_1a - d_2a - d_3a - d_4a$: طرح همگونی شماره (۳)
 مصراع دوم ← a_5d
- (مجموعه همگونی ناقص با ۴ تکرار)
 : طرح همگونی شماره (۴)
 مصراع دوم ← $r_1a - e_2? - e_3? - a_4?$